

El retaule de Sant Joan de Cabrera: una hipòtesi documentada

Benet Oliva i Ricós

L'estat de la qüestió

El retaule de Sant Joan Baptista de l'església parroquial de Cabrera (actualment al Museu Diocesà), originàriament de la capella de Sant Joan d'aquell terme, ha estat atribuït a Bernat Martorell i s'ha deduït que fou pintat vers la dècada de 1420, però sense cap base documental que ho acrediti.¹ En les visites pastorals de 1447 i 1498 no es cita enlloc aquest retaule.²

El retaule esta pintat al tremp sobre fusta, mesura 147 per 153 cm. i presenta forma de tríptic amb tres cossos. El central i més important representa en la taula central a sant Joan Baptista i, al damunt, la crucificació de Jesús. En el carrer lateral esquerra, tenim una taula superior que representa el naixement de sant Joan i a la inferior la marxa de sant Joan al desert. En el carrer lateral dret, la taula superior el baptisme de Jesús en el riu Jordà i a la taula inferior el martiri de sant Joan. Hi falta la predel·la inferior.

Indicis

Davant d'aquesta manca de dades directes sobre el retaule, anem a plantejar una via indirecta de concloure l'origen del retaule. Es tracta de deduir qui podia finançar el seu encàrrec i trobar indicis de qui ho va fer. A Cabrera en el quatre-cents detectem dos grans conglomerats familiars amb capacitat per impulsar aquest: Els Fontanals & Bramona i els Agell & Bartomeu. Les dues nissagues tenien els seus caps més destacats encavalcats entre Cabrera i la ciutat de Barcelona. Ens referim al cirurgià reial Arnau de Fontanals, el rector i beneficiat Miquel Bramona, el notari reial Bartomeu Agell, el draper barceloní Berenguer Bartomeu³ i el mercader barceloní Guillem Bartomeu.

Com a precedent, tenim el cas del retaule de Sant Miquel encarregat pels Fontanals & Bramona. Tal com indica el testament d'Arnau de Fontanals, deixà

¹ Joaquim Graupera i Graupera, *L'art gòtic al Baix Maresme (segles XIII al XVI). Art i promoció artística en una zona perifèrica del comtat de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament d'Història de l'Art, 2012, p. 201-205 (cap. 5).

² ADB, visites pastorals, vol. 16, f. 340r, 1447; i vol. 25, f. 180v-181r i 181v-182r, 1498.

³ Montserrat Richou i Llimona: «Berenguer Bartomeu, draper barceloní d'arrels maresmenques (segle XV)», dins *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, núm. 13 Barcelona: Col·legi de Notaris de Catalunya, p. 35-116.

un llegat pel qual entre els anys 1454 i 1462 trobem la construcció de la capella de Sant Miquel com a mausoleu familiar de la Casa de Cabrera.⁴ I aquí tenim l'època de 1459 davant del notari Bartomeu Agell en que el rector Miquel Bramona paga sis lliures i tres sous per un retaule per aquesta capella al pintor Bernat Martorell fill.⁵ El conglomerat familiar dels Agell & Bartomeu no podien ser menys.

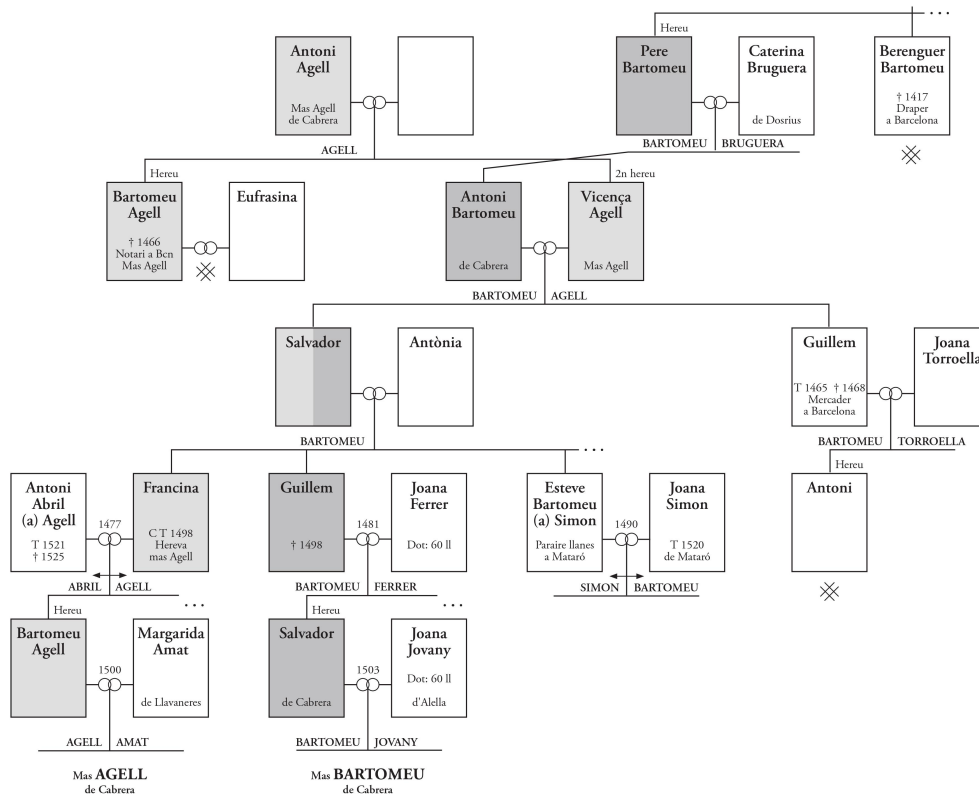

⁴ ADB, *Dotalium*, tom III, f. 102r-104v.

⁵ AHPB, sig. 142/17, not. Bartomeu Agell, 39è manual, f. 88v-89r, 12-IX-1459, època.

Els Agell & Bartomeu

Els masos Agell i Bartomeu eren dos destacats patrimonis de pagesos benestants de la Cabrera del 1400. Adjuntem una genealogia que posa l'accent en les relacions entre les dues nissagues i l'herència dels respectius masos.⁶

L'hereu i cap de casa del mas Agell en aquell moment era Antoni Agell, el qual fou heretat pel fill Bartomeu Agell, mentre la seva filla Vicença enllaçava amb Antoni Bartomeu, hereu del mas Bartomeu.

Bartomeu Agell és el personatge clau d'aquesta història d'ascens social ja que exercí com a notari de Barcelona entre 1419 i 1464. Detectem com rep el 1455 l'establiment reial de les escriptories de Premià, Vilassar i Argentona de per vida a cens d'1 morabatí.⁷ Potser era confirmació ja que la clientela ja era d'aquí des de 1430. Bartomeu Agell mor el 2 de novembre de 1464.⁸ Hem trobat citat el testament de 15 d'agost de 1452, a nom del notari Joan Ginebret, però no s'ha conservat. Amb tot, per altres protocols deduïm que hereta el nebot Guillem

⁶ Digitalitzada per Josep Samon i Forgas.

⁷ ACA, RP, BGC, vol. 117, 26-IV-1455.

⁸ AHPB, sig. 142/20, not. Bartomeu Agell, 43è manual, f. 82r.

Bartomeu, mercader de Barcelona, amb reserva d'usdefruit per a la vídua Eufresina.⁹

Quant a l'escrivania, el 18 de desembre de 1464 la vídua Eufresina i el nebot hereu Guillem Bartomeu fan donació al notari Miquel Franquesa de les escrivanies de Premià, Vilassar i Argentonà.¹⁰ Miquel Franquesa actua com a notari entre 1456 i 1482 i serà continuat quant a la clientela pel notari barceloní Galceran Balaguer. Però realment detectem l'any 1465 un establiment reial de les escrivanies de Argentonà, Vilassar, Cabrera i Premià al notari mataroní Bernat Ferrer.¹¹

Com hem dit, l'hereu del mas Bartomeu, Antoni Bartomeu, havia enllaçat amb Vicença Agell, hereva del mas Agell de Cabrera. En coneixem dos fills, l'hereu Salvador i Guillem establert a citat com a mercader. Vicença fa hereu del mas Agell al fill Salvador. Quan al fill Guillem Bartomeu i Agell, enllaça amb la barcelonina Joana Torroella, filla del ballester Hipòlit Torroella, fa testament el 1465 i mor ben aviat, el 1468. Preveu la sepultura al claustre Seu B^a, al vas de l'avi Bartomeu Agell:

Eligo namque sepulturam corpori meo in clauso Sedis Barchinone in tumulo videlicet in quo venerabilis et discretus Bartholomeus Agelli, quondam notarium civis dicte civitatum, avunculus meus, fuit sepultus si tamen in eadem civitate me mori contingeret. Et ubi in ipsa civitate non obiero, sed dies meos finiero dictam parrochiam de Capraria ipso casu volo dictum corpus meum sepeliri in tumulo ecclesie ipsius parrochie in tumulo videlicet in quo corpus dicti domini patris mei fuit sepultum.

Aporta un censal de 10 lliures al ciri creat per l'avi Bartomeu Agell a l'altar de santa Maria i sant Feliu de l'església de Cabrera. Nomena hereu al fill impúber Antoni Bartomeu i Torroella.¹² L'1 de desembre de 1468 la vídua Joana estableix tutela per al fill hereu impúber Antoni Bartomeu.¹³ Però ben aviat mor aquest i aleshores l'hereu substituït és l'oncle d'aquest Salvador Bartomeu i Agell. Així l'any 1478 trobem la concòrdia per la dita herència entre la vídua Joana i l'hereu Salvador Bartomeu: A la vídua Joana li fa cessió de censals (tres censals de 250, 30 i 12 lliures) i restitució del dot de 200 florins; i a Salvador correspon un censal de 130 lliures sobre la universitat de Tortosa procedent de Bartomeu Agell, la casa del carrer dels Arcs procedent del mercader M. Biura, la casa al Fenollar procedent de Gabriel Dalós, un censal de 83 lliures sobre la universitat de

⁹ Així, el 21-I-1465 Guillem Bartomeu dona a Eufresina 50 ll. pels drets testament. Font: AHPB, sig. 212/2, not. Miquel Franquesa, 2n manuale, s/n. També el 9-XI-1464, deduïm que B. Agell devia preveure llibertat per al seu esclau Joan, ja que Guillem i Eufresina li donen llibertat amb pacte de continuar servei per 8 anys. Font: AHPB, sig. 212/2, not. Miquel Franquesa, 2n manuale, s/n.

¹⁰ AHPB, sig. 180/9, not. Joan Ginebret, 36è manual comú, f. 57v-58r.

¹¹ ACA, RP, BGC, batllia antiga, vol. 120, 11-VI-1465.

¹² AHPB, sig. 212/38, not. Miquel Franquesa, llibre testaments 1457-1480, f. 56r-58v, 29-VI-1465, testament.

¹³ AHPB, sig. 212/5, not. Miquel Franquesa, manual 1468, s/n, 1-XII-1468.

Barcelona, la casa al Born comprada el 1454 per Bartomeu Agell i un tros de terra amb aigua a la sortida del Portal Nou.¹⁴ Deu n'hi do el capital acumulat!

Recordem doncs que l'hereu Salvador Bartomeu i Agell s'havia casat amb Antònia, i el seu fill hereu fou Guillem, el qual enllaçà el 1481 amb Joana Ferrer de Vilassar. Per una època de 1483 sabem que el dot del sogre Pere Ferrer de Vilassar a la filla Joana fou de 60 lliures.¹⁵ Guillem Bartomeu acumulà altres herències, per exemple, pel testament de Clara, muller de Pere Arnau, de Cabrera i vídua de Bernat Colomer de Premià, senyora útil i propietària del mas Canal de Cabrera, veiem que fa hereu universal també a Guillem Bartomeu de Cabrera.¹⁶ Guillem mor el 1498 i aleshores aixequen el seu inventari *post mortem*.¹⁷ Inclou el mas i terres Bartomeu, però ens interessa remarcar el compromís per fer un retaule per a la capella de Sant Joan:

Item tres posts d'alber serrades des de un coster, les quals diverses vegades dix lo dit defunct mentre vivia, volia per fer un retaule que volia fer a la capella de Sanct Joan qui és en la dita parròchia; la qual capella axí mateix dix diverses vegades que volia enrejolar-la. E après òbit del dit difunct, mossèn Jaume Cavalleria, prevere vicari de Cabrera qui ha confessat...

Sembla lògic pensar que si volen encarregar un retaule és perquè no n'hi ha cap. A l'inventari també s'explica que en el testament de 1496 designava hereu el fill impúber Salvador Bartomeu i Ferrer.

Tot seguit detectem per octubre de 1498 el nomenament d'administrador de l'herència de l'oncle Esteve Bartomeu, paraire de llana de Mataró i germà del difunt.¹⁸ Hem pogut reconstruir la història d'aquest: L'any 1488 el pare li signa l'emancipació¹⁹, tot seguit li fa donació de dos censals morts²⁰ i el 1490 signa capítols matrimonials amb Joana Simon, filla de Joan Simon (+) sastre de Mataró, i Eulàlia. El dot per Esteve Bartomeu és de 300 florins (equivalent a 165 ll.). Quant a la núvia Joana, l'avia Eulàlia Simon, vídua d'Antoni Simon (+) boter de Mataró, la fa hereva amb reserva usdefruit. La mare Eulàlia, filla de Pere Busquets (+) de Badalona, li dóna 25 lliures de les 30 que aportà en dot al casar amb el sastre Joan Simon. Els Bartomeu li fan un escreix de 60 lliures.²¹ Per completar la seva trajectòria com a menestral, el 1497 signa un contracte

¹⁴ AHPB, sig. 212/15, not. Miquel Franquesa, *manuale vicesimum* (1478), f. 29r-32r, 29-I-1478.

¹⁵ AHPB, sig. 241/9, not. G. Balaguer, manual, f. 16r, 9-I-1483, època dotal.

¹⁶ AHPB, sig. 212/38, not. Miquel Franquesa, llibre de testaments 1457-1480, f. 98r-99r, 20-VIII-1472.

¹⁷ AHCB, notarial I.18, plec "1498 Guillem Bartomeu Maria de St Feliu de Cabrera". Notari Galceran Balaguer. 1500, 20-XII: Època complement d'inventari per la vídua Eleonor. Font: AHPB, sig. 241/49, not. Galceran Balaguer, 51è manual, s/n, 20-XII-1520.

¹⁸ AHPB, sig. 241/45, not. Galceran Balaguer, 47è. manual, s/n, 12-X-1498.

¹⁹ AHPB, sig. 241/22, not. Galceran Balaguer, *manuale* 23è, s/n, 18-IV-1488.

²⁰ AHPB, sig. 241/22, not. Galceran Balaguer, *manuale* 23è, s/n, 18-IV-1488.

²¹ AHPB, sig. 241/28, not. Galceran Balaguer, *manuale* 29è, s/n, 7-XI-1490.

d'aprenent per a l'ofici de paraire per quatre anys per 15 florins.²² De la muller Joana Simon, hem trobat el testament de 1520 en que consta com hereva del mas Simon de Mataró i designa hereu al fill primogènit.²³ L'any 1504 tenim una procura de Salvador Bartomeu, com hereu de Guillem Bartomeu, a favor de l'oncle Esteve Bartomeu àlies Simon, paraire de llana de Mataró.²⁴

Mentre en la visita pastoral de 1500 a la parròquia de Cabrera no consta cap retaule en l'altar de sant Joan de la parròquia de Cabrera ni en la capella pròpia de sant Joan²⁵; si que es cita per primera vegada el retaule en la visita de 1508²⁶: De l'altar de sant Joan cita el benefici i el retaule, mentre de la capella ermitana de sant Joan en fa inventari, ordena que el vicari hi digui missa i mana reparar l'ara i posar campanar. Probablement aquest mal estat de la capella havia aconsellat instal·lar el nou retaule a l'altar de Sant Joan dins de l'església parroquial. Hem buscat tot tipus de protocols notarials amb aquests protagonistes durant aquest interval d'anys, però no hem localitzat cap època ni contracte referits al retaule.

Conclusions

Hem plantejat una hipòtesi seguint el rastre del diner: El retaule hauria estat costejat pel grup familiar dels Agell i els Bartomeu, dues nissagues ascendents de la Cabrera quatrecentista encavalcades entre l'activitat professional a Barcelona i els masos originals a tocar la capella de sant Joan. La vinculació i dotació de la parroquial de Cabrera hauria estat iniciada pel notari Bartomeu Agell, establert a ciutat i que regentà les escrivanies del Baix Maresme. Fou heretat pel nebot i mercader barceloní Guillem Bartomeu i Agell, i aquest a l'ensens heretat pel seu nebot Guillem Bartomeu. Aquest darrer deixà el llegat per construir el retaule segons el seu inventari de 1498. Però no he trobat ni època ni contracte, tan sols una primera referència al retaule en la visita pastoral de 1508. Cal continuar treballant, la carpeta continua ben oberta.

²² ACA-PM-19, not. Joan Robert, manual comú II (1496-1500), f. 26v., 28-V-1497.

²³ ACA-PM-33, not. Joan Robert, testaments 1502-1523, s/n, 4-VII-1520.

²⁴ AHPB, sig. 241/54, not. Galceran Balaguer, 56è manual, s/n, 30-VIII-1504.

²⁵ ADB, Visites pastorals vol. 27, f. 58v-59r, 20-III-1500.

²⁶ ADB, Visites pastorals vol. 29, f. 118r-120r, 10-IX-1508.